
OSNOVNE SMERNICE ZA GEOGRAFSKO PROUČEVANJE PASTIRSKEGA GOSPODARSTVA V SLOVENSКИH ALPAH

Jurij Senegačnik*

Pastirsko gospodarstvo je tipičen način izrabe neposeljenega ali sezonsko poseljenega gorskega sveta v slovenskih Alpah. Za to obliko gospodarstva se tako v strokovni literaturi kot v splošni ljudski rabi uporabljajo različni izrazi kot planinsko planšarstvo, planinsko gospodarstvo, alpsko pastirstvo, pašno gospodarstvo itd. Bistvo tega gospodarstva je bila v preteklosti organska povezava dolinskih kmetijskih površin z visoko v gorovju ležečimi planinskimi pašniki v enoten gospodarski obrat. Planinski pašniki so služili kot nujno dopolnilo za sezonsko pašo živine, ki v dolini ni dobila zadosti hrane. Splošen gospodarski razvoj, ki je zajel tudi odmaknjena gorska območja, je močno posegel v tradicionalni sistem planinskega gospodarstva. Industrializacija s svojimi učinki je a alpskih vaseh sprožila procese deagrarizacije in depopulacije. Posledica je bilo bolj ali manj intenzivno propadanje planinskega gospodarstva na vseh tradicionalnih planinskih območjih. Naša družba se je dolgo časa premalo zavedala pomena ohranjanja kulturne pokrajine in pridobivanja hrane v odmaknjenem gorskem svetu. Šele v zadnjih nekaj letih so bili ukrepi za reševanje tega gospodarstva ponekod dovolj učinkoviti, da se je propadanje zaustavilo in je začelo število živine na mnogih planinah zopet rasti.

V nasprotju z drugimi alpskimi deželami v Evropi pri nas nismo imeli neke tekoče evidence o planinskem gospodarstvu. S splošno

intenzifikacijo kmetijstva se je prav v zadnjih letih močno povečalo zanimanje strokovnih služb in različnih strokovnjakov za to obliko gospodarstva. Mladina lahko v okviru svojega raziskovalnega dela veliko prispeva pri inventarizaciji in evidentiranju oobstoječega stanja na planinah in ugotavljanju sodobnih procesov, ki se odvijajo na pašnih območjih v gorah v povezavi z dolino.

Planinsko gospodarstvo je že pred vojno pritegovalo pozornost geografov, še bolj pa so se mu posvečali po vojni. Omeniti velja zlasti dela A. Melika, S. Ilešiča, B. Jordana, E. Čerčka, V. Fajglja in drugih, ki jih najdemo na koncu na seznamu literature. Najbolj celovito pa je za celo Slovenijo obdelal to problematiko M. Vojvoda v sodelovanju z L. Tončičem. Poleg del drugih avtorjev, ki so obravnavali le posamezna območja, lahko vzamemo študije M. Vojvode kot enega osnovnih virov pri pripravi raziskovalnega dela za mlade, saj so med drugimi tudi bogato kartografsko opremljene.

Izbrali si bomo ozemlje, ki ga želimo obdelati. V našem alpskem svetu lahko ločimo 13 planinskih območij, pašno gospodarstvo pa najdemo tudi v predalpski in dinarsko-kraški Sloveniji. Izberemo si lahko eno tako planinsko območje ali le njegov del. Po drugi strani pa se pri izbiri teritorija proučevanja lahko nastonimo tudi na upravne meje in proučujemo pašništvo na primer samo za eno občino. Pri zbiranju raznih podatkov na občinah ali kmetijskih zadrugah nam to olajša delo.

---

* Srednja pedagoška šola. Resljeva, Ljubljana.

Za kartografsko osnovo lahko koristno uporabimo občinske karte 1 : 50 000, ki jih dobimo praviloma na občinskih geodetskih upravah, večino območij alpskega pastirstva pa pokrivajo tudi planinske karte Planinske zveze Slovenije 1 : 50 000, ki jih dobimo v vseh večjih knjigarnah, v turističnih poslovalnicah in še kje drugje. Te karte ali kopije nam lahko služijo direktno za nanašanje posameznih elementov na karte, lahko pa jih uporabimo le kot osnovo za izdelovanje podlog na prosojnem (paus) papirju. Podloge s samo nekaterimi kartografskimi elementi lahko ponekod dobimo na občinskih geodetskih upravah ali pa na Geodetskem zavodu v Ljubljani. Najpomembnejši elementi za nas so plastnice (relief), vodovje, naselja in ceste.

Zelo koristno je, če si preskrbimo geološko karto (na Oddelku za geografijo ali na kateri od geoloških institucij), nikakor pa ne gre zametovati tudi obstoječih pedoloških ali vegetacijskih kart.

Preden gremo na teren, si na kmetijskih zadrugah pri pospeševalni službi preskrbimo sezname vseh področnih pospeševalcev, predsednikov pašnih skupnosti in vseh drugih, ki so imeli kdaj karkoli opravka s pašništvom. Najbolje je, da si sestavimo kar poseben vprašalnik za vsako planino, v katerega bomo izpolnjevali podatke. Podatke o dolinskih naseljih, ki so vezani na planinsko pašo, pa bomo najlaže dobili iz Krajevnega leksikona Slovenije, popisov prebivalstva in na Zavodu za statistiko v Ljubljani.

Če se bomo odločili za kartiranje nekaterih planin, ki imajo najbolj dinamičen razvoj, je najbolje, da si na občinskih geodetskih upravah preskrbimo topografske karte 1 : 5 000 ali 1 : 10 000. Najbolje bo, da za podlogo pri kartiranju uporabimo kar ozalidne kopije teh kart. Zelo nazorna bi bila primerjava kart izrabe planin iz različnih obdobj.

POTEK DELA

Iz obstoječe literature (predvsem dela A. Melika) lahko dobimo pokrajinski - predvsem geomorfološki opis obravnavanega teritorija. S pomočjo geološke (in eventuelno pedološke ali vegetacijske) karte se seznanimo s prirodnimi osnovami za pašno gospodarstvo. Planine lahko razdelimo glede na to, na katerih kamninah ležijo, predvsem pa glede navezanosti na različne reliefne oblike (prevali, slemena, pobočja, dna dolin itd.). Glede na nadmorsko višino jih lahko razdelimo na višinske pasove in tudi ugotavljamo njihovo lego po posameznih vegetacijskih pasovih. Skušamo ugotoviti, če je bilo opuščanje ali tudi sedanje oživljanje planin navezano na neugodne prirodne pogoje.

Pri proučevanju družbenogeografskih elementov bomo največ podatkov dobili na kmetijskih zadrugah, od različnih pospeševalcev, predvsem pa od predsednikov pašnih skupnosti. Za informatorje pridejo seveda v poštev tudi vsi ostali, ki so bili že skozi več let dejavni pri planinskem gospodarstvu.

Pri vsaki planini je važno njeno ime, oziroma imena vseh združenih pašnikov, ki zdaj funkcionirajo kot en obrat. Tako lahko primerjamo iste pašnike skozi več obdobj, kajti imena planin so se ponekod spreminjala.

Ena najpomembnejših značilnosti je lastništvo planin. Planine so lahko v zasebni ali družbeni lasti, pojavljajo pa se lahko še kombinacije. V večini primerov so danes že formirane pašne skupnosti. V zvezi s tem nas zelo zanima leto njene ustanovitve.

V zvezi s povezavo planinskih pašnikov z gospodarstvom v dolini nas predvsem zanima, iz katerih vasi in koliko gospodinjestev pase na posamezni planini. Zanima nas število in struktura živine, ki jo posamezna gospodinjstva pošiljajo na planino. Smotno je ugotoviti tip teh gospodinjestev (kmečka, mešana, nekmeč-

ka), usmerjenost kmetij in tudi nasledstvo na kmetiji. Iz vseh teh podatkov lahko razberemo koliko in kakšna živina se pase na planini. Glede na prevladujočo živino tudi določimo tip planine.

Podatke o površini planin lahko črpamo iz različnih virov. Najbolj točni so podatki o planinah, za katere je bil narejen ureditveni načrt. Poleg samih pašnih upravičencev nam te podatke lahko dajo tudi gozdarji ali pa jih dobimo iz katastra.

Važno je pri tem ločiti, koliko je intenzivno izkoriščenega pašnika, koliko pa se ga izkorišča ekstenzivno, je poraščenega z gozdom ali pa obsega neploden svet. S tem v zvezi se tudi pozanimamo, ali se planina zarašča in opušča, ali pa se obseg pašnih površin širi zaradi človekovih posegov.

Zelo važna komponenta je prometna dostopnost planine, saj je to eden najvažnejših dejavnikov ohranjanja planšarstva. Zato moramo ugotoviti, ali je planina dostopna le peš, po kolovozu, s traktorjem ali s cesto. Pri tem je pomembno leto izgradnje te ceste ali leto njene izboljšave.

Za nemoteno obratovanje planine so nujni pastirski objekti na planini. Zbrati moramo podatke o številu hlevov, koč za pastirje (aktivnih in propadlih) in sirarnic. Zbrati skušamo tudi podatke o ograjah, stojiščih, preskrbi z vodo in elektriko, lovskih in gozdarskih kočah ter o vseh turističnih objektih. Pri tem so mišljeni planinski domovi, počitniški domovi in še zlasti vikendi. Dobro se je pozanimati kdaj in kako so ti vikendi nastajali. Prav tako nas zanimajo vse oblike turizma in rekreacije, ki so na planini in kakšne so možnosti za nadaljnji razvoj.

Pri planinah, kjer so pastirji, skušamo zvedeti spolno, starostno, poklicno in izobrazbeno strukturo pastirjev in se pozanimati o problematiki pastirjev nasploh.

Pomembni so tudi podatki o proizvodnji na planini, prevozu mleka v dolino, širjenju in

prodaji proizvodov. Prav tako je zanimivo zvedeti, s kakšnimi sredstvi se planina financira, kakšna dela so bila opravljena v preteklih letih in kaj nameravajo delati v prihodnje. Ugotoviti je treba vlogo vseh dejavnikov (občine, kmetijske zadruga in drugih), ki odločilno vplivajo na bodoči razvoj pašništva.

Ko imamo zbrane vse te podatke, se lahko odločimo za kartiranje planin, ki imajo najbolj dinamičen razvoj ali pa predstavljajo pomembno turistično-rekreacijska žarišča. Pri kartiranju lahko ločimo različne stopnje izkoriščenosti pašnikov, zaraščanje pašnikov ali krčenje, skartiramo pa tudi vse pastirske, turistične in druge objekte na planini.

Preden se lotimo pisanja elaborata skušamo čim več podatkov tudi kartografsko prikazati. Napotke o tem si lahko ogledamo v Vrišerjevem Uvodu v geografjo. Z različnimi znaki in simboli prikažimo vsaj najvažnejše elemente pašništva, kot so število in struktura živine, migracije živine iz posameznih vasi, infrastrukturno opremljenost planin in turistično-rekreacijsko dejavnost. Število živine na planinah prikazujemo z različno velikimi krogi po formuli:

$$r = \sqrt{\frac{n}{\pi}}$$

(r = radij kroga, n = število živine), pri čemer radij kroga lahko zmanjšamo ali zvečamo s tem, da vse delimo s poljubnim številom. Delež posamezne živine pa prikazujemo s krogovnimi izseki. Problem nastopi v tem, ker posamezne vrste živine med seboj niso primerljive in tako ne moremo enostavno seštevati ovc in konjev. Zato je potrebno dobiti enoten izraz za vso živino. To dobimo tako, da vso živino pretvorimo v tako imenovane GNŽ (glave normalne živine). Kot "normalna žival" se smatra odrasla krava običajne žlahtne pasme in 400 kg žive teže. Vso ostalo živino pretvorimo v GNŽ preko različnih koeficientov. Koeficienti za posamezne vrste živine po starosti so:

	GNŽ
žrebe do 1 leta	0,6
žrebe nad 1 do 3 let	1
odrasla kobila nad 3 leta, breja žrebica ali konj	
skopljenec nad 3 leta	1,3
žrebec	1,5
tele do 6 mesecev	0,15
tele nad 6 do 12 mesecev	0,5
mlado govedo nad 1 leto do 2 let	0,7
krava nad 2 leti in breja junica	1
vol nad 2 leti	1,2
odrasel bik	1,4
ovca ali oven ne glede na starost	0,1
koza ali kozel ne glede na starost	0,1
pujskec do 6 mesecev	0,03
prašič ali svinja nad 2 do 6 mesecev	0,12
prašič ali svinja ter ostali nad 6 do 12 mesecev	0,25
odrasel merjasec	0,4

Število in strukturo živine lahko tako kartografsko prikažemo šele potem, ko smo jo tvorili v GNŽ.

Planinsko gospodarstvo je neposredno povezano z življenjem v dolini. Zato je ugodno posvetiti pozornost razvoju prebivalstva in gospodinjev v naseljih, ki so vezana na planinsko gospodarstvo in gibanju števila živine. Zanimiv je podatek o tem, kolikšen delež vse živine je vezan na planine. Vse demografske podatke o živini lahko prikazujemo z različnimi grafikoni.

Ko se lotimo pisanja elaboratov, moramo upoštevati, da ta sestavek nakazuje le nekatere osnovne smernice za proučevanje planinskega pašništva. Zasnovo in samo izvedbo raziskovalnega dela lahko pač precej spremenimo z ozirom na specifiko pašnega gospodarstva, ki se med posameznimi planinskimi območji v slovenskih gorah precej razlikuje. Vodja ali mentor raziskovalnega dela mladih se mora pred delom s tovrstno problematiko in s specifiko obravnavanega področja podrobneje seznaniti.

- Čerček, E., 1948-49, Planine v južnih Kamniških Alpah, Geografski vestnik, Ljubljana.
- Fajgelj, V., 1953, Planine v vzhodnem delu Savinjskih Alp, Geografski vestnik.
- Jeršič, M., 1965, Družbena geografija Blejskega kota, doktorska disertacija, Inštitut za geografijo, Ljubljana.
- Jordan, B., 1945, Planine v Karavankah, Geografski vestnik, Ljubljana.
- Klemenčič, M., Piry, I., 1978, Revitalizacija planinskega pašništva na Tolminskem, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Klemenčič, V., 1959, Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom, SAZU, Ljubljana.
- Klemenčič V., 1964, Die geographische Probleme der Almwirtschaft in Jugoslawien, Almgeographie, Forschungsberichte 4, Wiesbaden.
- Melik, A., 1950, Planine v Julijskih Alpah, Dela I SAZU, Ljubljana.
- Melik, A., 1954, Slovenski Alpski svet, Slovenska matica, Ljubljana.
- Vojvoda M., 1967, Spreminjanje gospodarskih funkcij in fiziognomij sezonsko-poseljenega pasu v slovenskih Alpah, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Vojvoda M., 1969, Almgeographische Studien in den slowenischen Alpen, Munchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie, Heft 5, München.
- Vojvoda M., 1970, Najnovejše spremembe v planinskem gospodarstvu slovenskih Alp, Geografski vestnik, Ljubljana.
- Vojvoda M., Tončič L., 1975, Preobrazba gorskega sezonsko pastirsko poseljenega področja Slovenije, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Vrišer I., 1982, Uvod v geografijo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.